

Ноғайбаева М.С.
**Киев Русінің көшпелілер
әлемімен байланыстары
туралы**

Мақалада Киев Русі мен көшпелілер әлемінің байланыстары туралы зерттеулер талданған. Орта ғасырлардағы көшпелі түркі халықтары да өз заманындағы алдыңғы қатарлы өркениеттерден оқшауланып өмір сүрмегені белгілі. Көрші халықтармен бірде жауласа, бірде бейбіт қатар өмір сүре отырып, өзара байланыстар арнасына түскен. Бұл байланыстардың сипаты әрқырлы болды.

XVIII ғасырдың екінші жартысынан осы мәселені алғаш көтерген авторлар көшпелілердің шапқыншылықтарына, оның Руске тигізген аса ауыр қасіреттері туралы жазды. Осыдан келіп басты назар Русь пен көшпелілер арасындағы мәңгілік күрес пен Русінің Еуропаны құтқарып қалушы рөлі туралы мәселеге аударылды. Автор тарихнамада қалыптасқан пікірлерді талдай отырып, көшпелілер өркениетін зерттеудің жаңа бағытқа көтерілуі тиістігін атап өтеді.

Түйін сөздер: көшпелілер, Киев Русі, дала, мәдениет, тарихнама, өркениет.

Nogaybaeva M.S.
**On the relationship of Kiev Rus
with the nomadic world**

This article analyzes the research on the relationship of Kiev Rus with the nomadic world. Obviously, the medieval nomadic Turkic peoples were not isolated from the major civilizations of their time. The nature of these relations has been mixed. There were times of war and peace.

The authors who first considered this issue in the second half of the XVIII century wrote about the grave consequences of the invasions of the nomads to Rus. In this context, focusing their attention on the age-old struggle of Rus against nomads these researchers mainly wrote about the role of Russia as the protector of Europe. Representatives of the Soviet historiography of 20-30s gradually began to develop critical attitude to the above idea. These researchers stick to the opinion on the nomads not only as destroyers, but as representatives of a relatively high culture and the role of the nomadic civilization as a whole. However, these studies were evaluated as works «exaggerating the level of culture of nomads and hypotrophying their cultural influence on the Slavs.» This trend is observed in many modern works devoted to different aspects of the relations of Russia with the nomadic world. The author comes to the conclusion about the need to transition to a new level of research on the nomadic civilization.

Key words: nomads, Kiev Rus, the steppe culture, historiography, civilization.

Ноғайбаева М.С.
**О взаимоотношениях
Киевской Руси
с кочевым миром**

Статья посвящена анализу исследований о взаимоотношениях Киевской Руси с кочевым миром. Очевидно, что средневековые кочевые тюркские народы не были изолированы от ведущих цивилизаций своего времени. Характер этих взаимоотношений был неоднозначным.

Авторы, впервые обратившиеся к этой проблеме во второй половине XVIII века, писали о тяжелых последствиях нашествий кочевников на Русь. В этой связи, обращая свое внимание на извечную борьбу Руси с кочевниками, указанные исследователи переходили к проблеме роли Руси как защитника Европы. Эта тенденция прослеживается во многих современных работах, посвященных разным аспектам взаимоотношения Руси с кочевым миром. Автор статьи приходит к заключению о необходимости перехода на новый уровень исследований, посвященных кочевой цивилизации.

Ключевые слова: кочевники, Киевская Русь, степь, культура, историография, цивилизация.

**КИЕВ РУСІНІҢ
КӨШПЕЛІЛЕР
ӘЛЕМІМЕН
БАЙЛАНЫСТАРЫ
ТУРАЛЫ**

Киев Русі мен көшпелілер әлемінің қарым-қатыныстарының¹ тарихи тамырлары тереңге кетеді. Орыс тарих ғылымында жалпы көшпелілер деген атаумен берілген түркі тайпалары ғұндардың ұрпағы болып саналатын хазарлар, олардан кейін тарих сахнасына шыққан орыс жылнамаларында торктер, византия жылнамаларындағы уздар, шығыс шығармаларындағы оғыздар, сондай-ақ өз негізін қаңлы тайпалары бірлестігінен алатын печенегтер, белгілі куманы-половцы-қыпшақтар. Екінші мыңжылдықтың басында Еуропа мен Азия арасындағы шекара Орал арқылы емес, дала мен орман-дала линиясы арқылы өткен. Қазіргі Украинаның Кременчугтен төмен Қара теңізге дейінгі аралықтағы дала аумағын азиялық көшпелі тайпалар мекендеген. XI ғасырдан бастап бұл жерлердің нағыз иесі жоғарыда атап өткен печенегтер, кейін қыпшақтар болды. Осылайша Русь көшпелілерімен үнемі соғысып қана қоймай, олардан өзара байланыстарға түсе отырып, олардан көп нәрсені қабылдайды. Бұл қарым-қатынастар ішінде сауда байланыстары да, әулеттік некелер де және т.б., болды.

Ресейде тарих ғылымы оның империялық статус алған кезінде пайда болғаны белгілі. Ресми тарихнама метрополия мен отар статусындағы халықтар арасындағы қандай да болмасын байланыстар туралы сөз қозғаудың туралы ишараның өзін қабылдамайтын [1]. Ресей тарихында мәдениет және мәдениеттердің өзара әсері мәселелеріне қызығушылықтың бірнеше толқыны болғанын байқаймыз. Ресейдің еуропамен тығыз мәдени алмасу процесі Петр I тұсында басталып, XVIII ғасырдың өн бойында жалғасын тауып отырды. Алайда XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап Ресейдің батыспен байланысы біржақтылық сипат ала бастады. Басқаша айтқанда Ресей батыстық үлгілерді өзіне «киіп» көріп жатты. Ресейдің ерекшелігі әлі де болса сезіле қоймады. Бірте-бірте Ресейде еуропалану үлгісін қабылдауға болмайтындығы, себебі оның өзіндік мәдени даму жолы барлығы туралы ой бой көтере бастады. Оның өзіндік мәдени даму ерекшелігін орыстар да, еуропалықтар да түсіне бастайды. Мәдениеттердің өзара тарту әсері енді өзара алшақ-

¹ Мақала 4822/ГФ4 «Түркі-славян әлемі этнотарихи және социомәдени сұхбаттастықтың үлгісі ретінде жобасы бойынша дайындалды.

тау легімен алмаса бастайды. Ертеректегі славянофилдердің орыс халқының ерекшелігі туралы романтикалық идеялары Ресей ерекшелігін саяси және ғылыми-тарихи көзқарас тұрғысынан негіздеуге ұмтылу талабымен алмастырылады. Міне, осы кезде ресей мәдениеттану ғылымының пионері саналатын Н.Я. Данилевский еңбегі жарыққа шыққан болатын [2].

Н.Я. Данилевскийдің тарихи-мәдени типтер және мәдени байланыстар туралы теориясы сол кездегі славянофилдер идеясымен үндесіп жатты. Оның көзқарастары орыс тарихнамасына елеулі ықпал еткен тарихи мектеп болды. Оның «лемнің барлық халықтарының мүддесіне тиімсіз болып, бірақ славяндардың мүддесіне тиімді болған нәрселердің барлығын қабылдау» [2] туралы идеясының өзі, кеңестік тарихнамада біраз уақыт Н.Я. Данилевский еңбегін сынау кезеңі болғандығына қарамастан [3, 227-244 бб.], оның славянофилдік сипатымен үндесіп жатыр. Алайда Данилевский концепциясындағы мәдениеттердің даму кезеңі өзара мәдени байланыстардың мәні мен нәтижелілігін анықтаудың алғышарттары ғана. Данилевский мәдени алмасулардың күрделі әрі ауқымды процесіне назар аударып, олардың заңдылықтарын, тиімді әрі зиянды алмасулардың шегін анықтауға ұмтылды. Мәдениеттің «өзегін» оның негізгі дәстүрлерін қорғау керектігі туралы айта келіп, мәдениеттің жекелеген салаларында қабылдаудың болмауы тіпті, оны болдырмауға күш салу қажеттігі туралы ашып айтты. Әрине бүгінгі таңда Данилевскийдің көптеген көзқарастары ескірді. Дегенмен де оның көптеген ойларымен келіспеуге болмайды. Әсіресе Ресей мен еуропаның даму жолдары, еуропалық әсерлердің Ресей қоғамы үшін тиімсіздігі мен зардаптары туралы ойларын бүгінгі қазақ қоғамына да қолдануға болады.

XIX ғасырдың алғашқы жартысындағы ресми дворяндық тарихнама өкілдері Н.М. Карамзин, М.П. Погодин Ресей тарихының ерте кезеңіне арналған еңбектерінде көшпелілер мен Русь арасындағы қарым-қатынастар мәселесіне тек князьдар мен көшпелілердің күресі шегінде ғана қарады. XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап мемлекеттік мектеп өкілдерінің арасында біз қарастырып отырған мәселе бойынша екі бағыт байқала бастайды. Тарихи процесітегі жағрапиялық факторға көп көңіл бөлген С.М. Соловьев Ресей тарихын «отарланушы ел» тарихы ретінде қарастырды. «Основное содержание этой колонизации – борьба леса со степью, длительная борьба русского народа с

кочевыми вторгавшимися из Азии в южнорусские степи», – деп жазды [4, 647 б.]. Зерттеуші бұл күресті Азия мен Еуропаның бәсекелестігі, отырықшы халықты көшпеліге, мәдениет пен азаматтылықты көшпелілердің салтына қарсы қоя отырып сипаттады. Бұл көзқарасты одан әрі қарай В.Ю. Ключевский жалғастырды: «Борьба со степным кочевником, половчином, злым татарином, длившаяся с VIII почти до конца XVII века самое тяжелое историческое воспоминание русского народа... Тысячелетное и враждебное соседство с хищным степным азиатом – это такое обстоятельство, которое одно может покрыть не один европейский недочет в русской исторической жизни» [5]. Бұдан әрі В.Ю. Ключевский Русінің көшпелілермен күресі Еуропа өркениеті үшін үлкен маңызға ие болғанын, себебі Русь осы күресімен еуропалық шабуылдың сол қанатын жауып қалғанын айтады.

Ал орыс мемлекетінің қалыптасуының негізінде федеративтік және монархиялық бастаулар күресі жатты деп есептеген екінші бағыттың өкілі Н.И. Костомаров орыс мемлекетінің қалыптасуында күш басымдылығы монархиялық бастау жағына ауып кетті деп есептейді. Себебі федеративтік бастаудың өкілдері оңтүстік орыс және украиндермен салыстырғанда монархиялық бастаулардың өкілдері орыстардың жеңуіне көшпелілер әсер етті. Бірінші тұрғыда көшпелілердің көне Русіге өркениетке әсері (өркениет ұғымы XIX ғасырдың 60-жылдары тек мәдениет қана емес, қоғамдық өмір элементтерін де жинақтаған – М.Н.) туралы айтады. Н.И. Костомаров бойынша Ростың жағасына орналасып, орыстармен араласқан печенегтер, торктер, брендейлер әлі қатайын үлгермеген жас орыс өркениетіне жаңа жабайы элементтер енгізіп, өркениеттің дамуын бәсеңдетті [6]. 1884 жылы П.В. Голубовскийдің «Печенеги торки и половцы до нашествия татар. История южнорусских степей в IX-XIII вв» атты төңкеріске дейінгі тарихнамада алғаш рет Русь пен көшпелілер арасындағы қарым-қатынастар мәселесіне тікелей арналған зерттеу еңбегі жарық көрді. Мұнда зерттеуші негізгі назарын Русінің көшпелі түркі тайраларымен қарым-қатынасына аударады. Ол бай фактілік материалдар негізінде Русінің печенегтермен, қыпшақтармен қарым-қатынасын толықтай қарастырған. П.В. Голубовский қара клобуктар деп аталып кеткен, оңтүстік славяндар ортасына сіңіп кеткен халықтар туралы жаза келе, жаңа түркілік элементтердің славяндарға мәдени тұрғыдан зор әсер еткенін жазады. Зерттеушінің пікірінше, егер көшпелілер Русінің

сыртқы жауларымен ғана күресіп, олармен тек бейбіт қарым-қатынастар орнатса, онда олардан көп пайда көруге болатын еді. Себебі көшпелілер славяндармен салыстырғанда біршама жоғарғы мәдениет пен тұрақты өмір салтының өкілдері еді деп есептейді [7, 152-158 бб.]. Автор көшпелілердің тұрмысы, мәдениеті, қоғамдық құрылысы туралы жазады. Бірақ бұл тарау фактілік, әсіресе археологиялық материалдардың жетімсіздігінен әлсіз шыққан. Алайда бұл еңбек ұзақ уақыттар бойы Русь пен көшпелілердің қарым-қатынастарын зерттеудегі бірден-бір іргелі еңбек болып қала берді.

Жалпы алғанда XIX ғасырдағы орыс тарих ғылымы көшпелілер мен Киев Русінің қарым-қатынастарын «дала мен орманның мәңгілік күресі» шеңберінде қарастырғанын көреміз. Осы концепция негізінде көшпелілердің Руске тигізген зардаптарына баса назар аударылды. Дегенмен «мәдени тұрғыдан артта қалған халықтар» ретінде көшпелілер «біршама жоғары мәдениет өкілі» болып саналатын Киев Русіне ауыр зардаптардан басқа ешнәрсе әкелмегендігі туралы пікір үстем болып қала берді.

Ал кеңестік тарихшылар ішінде бірінші болып бұл мәселе М.Н. Покровский еңбектерінде көтерілді. М.Н. Покровский Киев Русі мен көшпелілер арасындағы жауластық қарым-қатынасты мойындай отырып, Рустегі княздық қырқысулардың халық үшін қыпшақтар жорығынан да анағұрлым қасіретті болғанын жазады. Ал орыс-қыпшақ байланыстары (әскери одақ, аралас неке, т.б.) өзара ерекше қарым-қатынастар негізін құрады. Сондықтан «Представляют себе половцев в виде некой ... темной азиатской силой, тяжелой тучей висевшей над представительницей европейской цивилизации – Киевской Русью, у нас не будет ни малейшего основания» [8, 102-103 бб.]. Бұл пікірімен М.Н. Покровский дала тарапынан төніп тұрған үздіксіз қауіп-қатер туралы қалыптасқан дәстүрлі пікірге күмән келтірді. Сондай-ақ зерттеуші Қара теңіз жағалауы далаларының көшпелі тайпалары «мәдени жағынан славяндардан жоғарырақ» болды, ал «соңғы жылдардағы археологиялық зерттеулер «жабайылардың» ежелгі Руске қаншалықты әсер еткенін көрсетіп отырғанын» айтады. Автор өз ойын «Степной Восток был для русских в IX-X вв тем, чем впоследствии для Московского государства и петровской России стала Западная Европа», – деп қорытындылайды.

Әрине, кейінгі еңбектерде М.Н. Покровскийдің түркі халықтары мәдениетінің деңгейін және олардың Руске тигізген мәдени ықпалын

«тым асыра көрсеткені» баса айтылды. Б.Д. Греков бұл туралы: «Біреулердің есебін түгендеу мақсатында Россияны қайдағы бір солтүстік-шығыстағы варварлар өлкесінде қалыптасқан жабайылар өлкесі ретінде қарағысы келген кім? Содан Русті Еуропалық мемлекеттер қатарына жеткізе алмайтын мемлекеттер қатарына жатқызған. Осылайша Киев мемлекеттілігін жоққа шығаратын фактілермен бізді өзіміздің одақтың халықтарының бұрыннан бағындырудағы күшті күрес құралынан айырады» [9], – деп сынға алды. Бұл сынның өзі кеңестік тарихнаманың көшпелі халықтардың тарихы мен мәдениетіне деген көзқарастардың сипатын ашып көрсетеді деп ойлаймыз.

М.Н. Покровскийдің еңбектері өз кезегінде біз қарастырып отырған мәселенің ерекше көтеріліп, одан әрі зерттелуіне мұрындық болды. Зерттеушінің осы мәселе бойынша пікіріне жақын пікірді В.А. Порхоменко ұсынды. Автор «XII ғасыр басындағы қыпшақтармен Рустің әлеуметтік топтарының арасындағы тығыз, жақын байланыстарды орыс жылнамаларының мәліметтері дәлелдей алатындығын» айтады. Зерттеушінің пікірінше «жылнамалар» «көшпенді қыпшақтар түрлі күрестермен қатар, олардың өзара некелері» т.б. туралы мәліметтерді сақтаған.

Орыс жылнамаларындағы қыпшақ эпосының «іздері» де «орыс-қыпшақ мәдени байланыстарының жан-жақтылығын көрсетеді» [10, 391-393 бб.]. Мұның бәрі В.А. Пархоменкоға «Русінің даламен мәңгілік, принципті күресі туралы идея шындығында қолдан жасалған, жалған» деген пікірге келуіне негіз болды [11, 69-71, 113 б.].

Кеңестік тарих ғылымы Русь пен көшпелілер мәселелерінде XIX ғасырдағы ресми тарихнамада қалыптасқан пікірді жалғастыра отырып, біршама жаңа бағытты дамытты. Атап айтқанда көшпелілер мен Русь арасындағы «мәңгілік күресте» күш басымдылығының Киев Русі жағында болғандығы, себебі көшпелілердің қоғамдық құрылысы, саяси бірлестігі, мәдени даму деңгейінің төмендігі туралы пікір орнықты.

Алайда кейбір еңбектерде В.А. Порхоменко еңбектерінде көрініс берген пікірлер біршама жалғасын тапты. В.А. Гордлевский В.А. Порхоменконың соңынан оны қолдап, қыпшақ шапқыншылықтарының күйретуші ықпалын жоққа шығарды. Зерттеуші екі халық арасындағы тығыз достық қарым-қатынастар туралы жазады: «Это переросло в повседневный быт. Одновременно шло духовное взаимодействие: легко

просачивался на Русь и тюркский фольклор, его отзвуки встречались в русских летописях и в «Слове о полку Игореве» [12, 317-337 бб.].

Орыс-қыпшақ қарым-қатынастырын бұлайша «асыра сілтеп бағалауға» А.И. Попов қарсы шықты. Ол қыпшақ шапқыншылығының Русь үшін зардапты, ауыр да қайғылы тұстарының басымдығы туралы дәстүрлі пікірді қайталай келе, орыс-қыпшақ мәдени байланыстары туралы пікірін де білдірді. А.И. Попов бұл байланыстары да аса мардымсыз болды деп түйіндейді. Тіпті, бұл байланыс орыстардың қыпшақтардан бірнеше сөздерді қабылдауымен шектелгендігі туралы жазды. Оның пікірінше «Орыс халқы өзінің отырықшы шаруашылық салтының қалпымен ... өзіне жат көшпелі, салт атты мәдениет элементтерін қабылдай алмайтын еді» [13, 100-106 бб.].

С.А. Плетневаның еңбегінде көшпелілер мен Русь арасындағы мәдени байланыстар мәселесіне келер болсақ, зерттеушінің көшпелілердің Руске тигізген әсерінен гөрі, соңғыларының әсері туралы мәселеге баса назар аударғанын байқаймыз. «Русь не только давала военный отпор кочевникам, но как представитель более высокой культуры и общественного уклада воздействовала на кочевых соседей, постепенно подчиняя их своему влиянию и изменяя общее направления их политики» [14, 218 б.]. Рустің әсері «көшпелілердің шаруашылығы мен қоғамдық қарым-қатынастарының барлық жақтарынан көрініс берді. Бұның дәлелі көшпелілер арасында егін шаруашылығының дами бастауы, далаға орыс қолөнер бұйымдарының енуі, тіпті көшпелі ортада феодализмнің тууы еді [15, 226 б.]. Киев Русі тарихының білгір зерттеушісі академик Б.Д. Греков 1950-ші жылдары жариялаған іргелі еңбегінде көшпелілер мен Русь арасындағы байланыстар мәселесін былайша қорытындылайды: «Русь часто воевала с кочевниками, иногда покупала (или захватывала) у них скот, но никогда не вступала с ними в культурное взаимодействие» [16, 470 б.]. Автордың бұл қорытындысын О. Сүлейменов оның зерттеу еңбегін жазу барысында таңдап алған тарихи деректерді пайдалану тәсілімен байланыстырады. Зерттеушінің өз тәсілі туралы кіріспе бөлімінде жазғанын толық келтіреді: «И письменные и неписьменные источники к нашим услугам. Но источник, какой бы он не был, может быть полезен ишь тогда, когда исследователь сам хорошо знает чего он хочет». Зерттеуші қайткен күнде де Киев Русінің өркеиетті, таза еуропалық мемлекет болғанын дәлелдеуге тырыса отырып, өз тәсілін барынша жемісті пайдаланған деп түйіндеген: бұдан әрі

зерттеуші бұл пікірде тарих атаулыға қиянат боларлық әдістің мән-мағынасы мен мұндалап тұр. ... Киев Русі тарихының бас маманы осы еңбегінде кетік те кесірлі тәсілді іс жүзінде толығымен асыратыны өкініш-ақ. Киев Русін өркениеті ел дәрежесіне көтеру үшін автор орыс халқының ертедегі шығыс елдерімен байланысын үзіп, ауаны Еуропаға тартады [1, 164-173 бб.].

Көшпелілер әлемі мен шығыс славяндардың мәдени байланыстары туралы орыс тарихнамасында қалыптасқан көзқарастарды сол кеңес заманың кезінде-ақ О. Сүлейменов «АЗиЯ-сында» тамаша талдап шыққанын көрдік. Ресейдің ресми тарихнамасы империя статусын алған кезеңде қалыптасты. әрине, ресми тарихнама метрополия мен отардың арасында өткен замандарда орын алған байланыстарды зерттеу тұрмақ ол туралы ишарат жасаудың өзіне жол бермеді деп атап өтіп, бұл ғылыми бұрмалаушылықтар тарих пен тіл ғылымында сол күйі сақталып қалды дейді [1].

О. Сүлейменов кейбір орыс зертеушілерінің орыс тіліндегі түркі сөздерінің көлемі мен маңызын төмендетіп көрсетуге тырысып отырғандығының ебебі олар мәдени дамуы жағынан төмен «жабайы» көшпелілер мен кейінгі Ресей отарына айналған елдермен өткен кезде қандай да болмасын бір байланыстар болды деген ойдың өзін қабылдай алмайтындығынан деп көрсетеді [1, 167-168 бб.]. Мұның себебі, көшпелілер тарапынан болған қандай да болмасын бір мәдени әсерлер туралы пікірлерді жоққа шығарып қана қоймай, орыс тарихнамасында сонау «Ресейдің үшінші Рим» болуы керектігі туралы тарихи миссиясы жөніндегі идеяның негізінде қалыптаса бастаған орыс идеясының нақты жемісі деп түйіндесек болады.

Алып Кеңестер Одағы ыдырағаннан кейін Ұлы орыс ұлты және оның басқа халықтарға «ағалық» рөлі туралы тұжырымдар да дағдарысқа түсті. Осы кездегі қоғамдық және саяси өмірде басталған өзгерістер орыс тарихшыларына да өткенге қайта көз тастап, орыс халқының тарихи тағдыры мен тарихи миссиясын әлемдік тарих деңгейінде қайта саралауды қолға алды. Орыс халқының тарихы мен мәдениеті туралы зерттеулер жүргізуде олар қазақстандық тарихшылармен салыстырғанда тарихты саясат пен өз мүдделері үшін пайдалануда көш ілгері кетті. Олар орыс тарихнамасындағы славянофилдер және тағы басқа ғылыми мектептер мен ағымдардың «орыс идеясын» жалғастырды.

Орыс мәдениеті тарихының аса ірі өкілі академик Д.С. Лихачев «Русскую культуру характеризует как промежуточную между Европой и

Азией, между Западом и Востоком, но это пограничное положение видится если смотреть на Русь с Запада. На самом же деле влияние азиатских кочевых народов было с оседлой Руси ничтожно. Византийская культура дала Руси ее духовно-христианский характер, а Скандинавия в основном военно-дружинное устройство» [17, 17-18 бб.]. XXI ғасыр басындағы зерттеулерде де тағы сол баяғы «ничтожно» деген сөз жүр. Автордың негізгі ойы бойынша орыс мәдениеті үшін шешуші рөлді Батыс пен Шығыс емес Оңтүстік пен Солтүстік, Азия мен Еуропа емес Византия мен Скандинавия атқарды.

Орта ғасырлардағы көшпелі түркі халықтары да өз заманындаы алдыңғы қатарлы өркениеттерден окшауланып өмір сүрмегені белгілі. Көрші халықтармен бірде жауласа, бірде бейбіт қатар өмір сүре отырып, өзара мәдени байланыстар арнасына түскен.

Бұл пікірді қазіргі кезеңдегі орыс зертеушісі Д.С. Лихачев былайша нақтылай түседі: «Стоит ли устанавливать пограничные посты там, где самое ценное, ради чего мы живем – культура каждого народа и человечество в целом не знает границ... На фоне всеобщего тяготения к интег-

рации наш сегодняшний раздел воспринимается – особенно в тех формах, в каких он происходит как глубокий исторический анахромизм. Он грозит нам превращением в некую бесформенную кучу провинциальных государств» [18]. әрине, зерттеушінің басты мақсаты, бұрынғы қуатынан айрылған Ресей мемлекетінің мүддесі. Дегенмен, біздің пікірімізше қазіргі таңда қазақ мәдениетінің қайнар көзі мен өзіндік бет бейнесі және рухани құндылықтарын бағамдауда жоғарыда келтірілгендей батыл ұстаным жетіспей отыр. Тәуелсіздікпен бірге келген азат заманда төл тарихымыз бен мәдениетіміздің зерттелуі бір қадам болса да алға басқаны рас. Дегенмен, талай уақыт бодандықта болған, сондықтан рухани жағынан жасыған халқымыздың әлі де болса еркіндік және азаттық рухымен толық қауышып, құлдық психологиядан арылуы бірте-бірте жүзеге асатын құбылыс екендігін де мойындауымыз керек. Осы тұрғыдан алғанда дәстүрлі көшпелі өркениеттің мәселелерін зерттеудің барлық бағыттары (мемлекеттілік, әлеуметтік-эникалық құрылымның ерекшеліктері, дәстүрлі дүниетанымы, мәдени дамуы т.с.с.) бойынша жан-жақты зерттеулер жүргізілуі тиіс.

Әдебиеттер

- 1 Сүлейменов О. Азия. Изгі ниетті оқырман кітабы. /Ауд. С. Ақатаев. – Алматы: Еңбек, 1992. – 301 б.
- 2 Данилевский Н.Я. Россия и Европа. – М.: Книга, 1991. – 573 с.
- 3 Социологическая мысль в России: Очерки немарксистической социологии последней трети XIX – нач. XX вв. / Под ред. Б.А. Чагина. – Л.: Наука, 1978. – 416 с.
- 4 Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – М.: Соцэкгиз, 1960. – Кн. 2. – 811 с.
- 5 Ключевский В.О. Курс русской истории // Соч.: в 8-ми т. – М.: Госполитиздат, 1956. – Т. 1. – ч. 1. – 427 с.
- 6 Костомаров Н.И. Черты народной южнорусской истории. // В кн: Исторические монографии и исследования. – СПб., 1903. – Т.1. – кн.1. – С. 96-138.
- 7 Голубовский П.В. Печенеги торки и половцы до нашествия татар. История южнорусских степей в IX-XIII вв. – Киев, 1884. – 254 с.
- 8 Покровский М.Н. Русская история с древнейших времен. – Л., 1924. – Т.1. – 331 с.
- 9 Мавродина Р.М. Русь и кочевники: печенеги, торки, половцы. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1983. – 86 с.
- 10 Пархоменко В.А. Следы половецкого эпоса в летописях. // В кн.: Проблемы источниковедения. – М.-Л.: Наука, 1940. – 422 с.
- 11 Пархоменко В.А. У истоков русской государственности (VIII-XI вв). – Л.: Наука, 1942. – 326 с.
- 12 Горделевский В.А. Что такое «Босый волк?» (К толкованию «Слова о полку Игореве») // Изв. АН СССР. Отд-ние лит. и яз. – 1947. – Т.6. – Вып. 4. – С. 45-67.
- 13 Попов А.И. Кипчаки и Русь // Учен. зап. ЛГУ. Серия ист. наук. –1949. – № 112. – С. 86-107.
- 14 Плетнева С.П. Печенеги торки и половцы в южнорусских степях // МИА. – М. – Л., – 1958. – № 62. – С. 151-226.
- 15 Плетнева С.А. Кочевники средневековья. – М.: Наука, 1982. – 188 с.
- 16 Греков Б.Д. Киевская Русь. – М.: ГИПЛ, 1949. – 511 с.
- 17 Лихачев Д.С. Русская культура. – М.: Искусство, 2000. – 440 с.
- 18 Лихачев Д.С. Поверх барьеров // Литературная газета. – 1992. – 6 мая.

References

- 1 Suleymenov O. AZiJA. Izgi nietti okyrman kitaby. / Aud. S. Akataev. –Almaty: Enbek, 1992. – 301 b.
- 2 Daniyelevskii N.Ya. Rossia i Evropa. – M.: Kniga, 1991. – 573 s.
- 3 Sociologicheskaja mysl' v Rossii: Ocherki nemarksisticheskoy sociologii poslednej tret'i XIX-nach. XX vv / Pod red. B.A. Chagina. – L.: Nauka, 1978. – 416 s
- 4 Solov'ev S.M. Istorija Rossii s drevnejshih vremen. – M.: Socjkgiz, 1960. – Kn. 2. – 811 s.
- 5 Kliuchevskii V.O. Kurs russkoy istorii // Soch.: v 8-mi t. – M.: Gospolitizdat, 1956. – T. 1. – ch.1. – 427 s.
- 6 Kostomarov N.I. Cherty narodnoj juzhnorusskoy istorii. // V kn: Istoricheskie monografii i issledovanija. – SPb., 1903. – T.1. – kn.1. – S. 96-138.
- 7 Golubovskij P.V. Pechenegi torki i polovcy do nashestvija tatar. Istorija juzhnorusskih stepej v IX-XIII vv. – Kiev, 1884. – 254 s.
- 8 Pokrovskij M.N. Russkaja istorija s drevnejshih vremen. – L., 1924. – T.1. – 331 s.
- 9 Mavrodina R.M. Rus' i kochevniki: Pechenegi, torki, polovcy. – L.: Nauka, Leningr. otd-nie, 1983. – 86 s.
- 10 Parhomenko V.A. Sledy poloveckogo jeposa v letopisjah. // V kn.: Problemy istochnikovedenija. – M.-L.: Nauka, 1940.– 422 s.
- 11 Parhomenko V.A. U istokov russkoj gosudarstvennosti (VIII-XI vv) – L.: Nauka, 1942. – 326 s.
- 12 Gordelevskij V.A. Chto takoe «Bosyj volk?» (K tolkovaniju «Slova o polku Igorove») // Izv. AN SSSR. Otd-nie lit. i jaz., – 1947. – T. 6, vyp, 4. – S. 45-67.
- 13 Popov A.I. Kipchaki i Rus' // Uchen. zap. LGU. Serija ist. nauk. – 1949. – № 112. – S. 86-107.
- 14 Pletneva Kochevniki srednevekov'ja. – M.: Nauka, 1982. – 188 s.
- 15 Grekov B.D. Kievskaja Rus'. – M.: GIPL, 1949. – 511 s.
- 16 Lihachev D.S. Russkaja kul'tura. – M.: Iskusstvo, 2000. – 440 s.
- 17 Lihachev D.S. Poverh bar'erov S.P. Pechenegi torki i polovcy v juzhnorusskih stepjah // MIA. – M.-L., – 1958. – № 62. – S. 151-226.
- 18 Pletneva S.A. // Literaturnaja gazeta. – 1992. 6 maja.